

ДЕЗИНФОРМАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ПРОТИДІЇ

DISINFORMATION: CONCEPTS, SIGNS, PERSPECTIVES OF COUNTERACTION

Павленко Т.А., к. ю. н., доцентка,
доцентка кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

У статті проаналізовано поняття «дезінформація» з урахуванням міжнародного досвіду такого визначення. Встановлено, що єдиного підходу до розуміння поняття, предмету та змісту дезінформації на міжнародному рівні наразі не існує.

Наголошується, що для з'ясування того, що необхідно відносити до дезінформації слід виходити з трьох елементів: різновиди, типи та зміст контенту, який створюється та передається; усвідомлення, мотиви та мета, якими послуговуються особи, що створюють/розповсюджують такий контент; способи розповсюдження контенту.

Виокремлено ознаки дезінформації такі як, вплив на певну аудиторію через оприлюднення; цілеспрямованість; негативні (суспільно-небезпечні) наслідки; «неправдивість», що піддається перевірці; імітаційність, представлення як правдивого матеріалу; «вбудованість» у певні системи поглядів, відповідність певним переконанням; прив'язка до соціально значущих подій, тобто суспільно-важливої інформації.

Запропоновано під дезінформацією розуміти спотворену, свідомо неправдиву, провокаційно-тенденційну інформацію, з питань що становлять суспільний інтерес, що створюється, подається та/або поширюється як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо та/або спричинення серйозної суспільної шкоди.

Висвітлюється питання встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності за дезінформацію. Наголошується, що при вирішенні цього питання необхідно враховувати ряд факторів, безумовно пам'ятаючи, що дезінформація є однією з ключових загроз національній безпеці (основним її напрямкам воєнній, державній, інформаційній та кібербезпеці, громадській безпеці). По-перше, необхідно виходити вже з наявних, чинних норм, що передбачають правове реагування на розповсюдження завідомо неправдивої інформації, по-друге, слід враховувати реалії сьогодення щодо воєнного стану в країні, і розуміти, що дезінформація може бути способом оперативного (тактичного) або стратегічного маскування задля забезпечення воєнної безпеки; по-третє, є необхідність напрацювання єдиного підходу до розуміння поняття, предмету та змісту дезінформації на міжнародному рівні, задля уникнення впровадження «неоднозначних» норм щодо протидії дезінформації на національному рівні.

Ключові слова: дезінформація, інформація, неправдива інформація, безпека, національна безпека, воєнна безпека, громадська безпека, євроінтеграція.

In the article a concept «disinformation» is analyzed in considering of international experience of this kind of definition. It is defined that there is not the only approach to understand concept, subject and content of disinformation at the international level.

It is emphasized that it should be based on three elements to find out what is necessary to classify as disinformation: variation, type and content that is created and transmitted; awareness, motives and purposes that are used by people which create and distribute this kind of content; ways to distribute the content.

Stressed signs of disinformation are influence on a specific audience through publication; purposefulness; negative or socially dangerous consequences; verifiable «falsity»; imitation and representation as true material; embeddedness in certain systems of views, compliance with certain beliefs; bindings to socially significant events, i. e. socially important information.

Under disinformation it is proposed to understand distorted, deliberately false, provocative and tendentious information that is of public interest and is created and/or distributed as true material to mislead public, political opponents, competitors, etc as well as to cause serious social damage.

The issue of establishing administrative and criminal liability for disinformation is highlighted. It is emphasized, when solving this issue, a number of factors must be taken into account as well as it is important to remember that disinformation is one of the main threats to national security (the main threats are military, state, information, public and cybersecurity). First of all, it is necessary to be based on already available current norms providing for a legal response to the dissemination of knowingly false information. Secondly, the realities of today should be taken into account regarding the martial law in Ukraine and it is important to understand that disinformation might be by means of operational (tactical) or strategic camouflage to ensure military security. Thirdly, there is a need development of only approach to understand concept, subject and content of disinformation at international level to avoid implementation of ambiguous norms on countering disinformation at the national level.

Key words: disinformation, information, false information, security, national security, military security, public security, European integration.

Сучасні цифрові технології чинять величезний вплив на життя держави, суспільства та кожної людини. Слід зазначити, що інформаційний продукт сьогодні може створюватися як на професійній основі так і звичайними людьми. В цілому це є позитивним досягненням людства, особливо з огляду на втілення у життя основоположних прав людини і громадянина, таких як право на свободу слова та доступ до інформації. З іншого ж боку, як і будь яке масове явище, цифровізація/інформатизація має наряду з позитивними й негативні наслідки. Так, перенасиченість інформаційного простору, розповсюдження неправдивої інформації, фейків, діпфейків та ін. може спричинити шкоду як окремій людині, так і суспільству в цілому, безпеці на рівні країни або навіть світової спільноти. Починаючи з 2014 року наша країна стикнулася з масштабним розповсюдженням неправдивої інформації. З 24 лютого 2022 року потік такої інформації збільшився в рази і дедалі зростає. Ми стикаємося з випадками розповсюдження неправдивої інформа-

ції, маніпуляціями інформацією, фактами та сенсом, такі дії вчиняються як умисно, так і неумисно (через незнання, халатність, подекуди навіть «з добрих намірів»), як онлайн, так і офлайн. Тож гостро стоїть питання розрізнення інформації та дезінформації, протидії розповсюдженню дезінформації та її негативному впливу.

Зазначимо, що не всяка неправдива інформація є дезінформацією. Так, по-перше, ми можемо стикатися з випадками, коли розповсюджується, так звана, помилкова інформація. Наприклад, користувачі соціальних мереж помилково розповсюджують фото/відео з неправильним підписом, датою, статистикою, постять ролики сатиричного змісту, які споживачі контенту сприймають «за чисту монету», розміщують на своїх сторінках інформацію, яку суб'єктивно вважають правдивою. По-друге, іноді на широкий загал умисно оприлюднюється інформація, що містить як правдиві відомості, так і неправдиві, при цьому відбувається це з метою завдати шкоди особі, якої стосу-

ється ця інформація. Тобто у першому випадку мова йде про не умисне розповсюдження неправдивої інформації, у другому випадку умисно розповсюджується «змішана» інформація з певною метою. Ні першу, ні другу групу ми не можемо віднести до дезінформації. Проте дуже важливо визначитися з термінологією, розумінням того, що ж слід вважати дезінформацією, задля подальшого вжиття відповідних заходів щодо протидії цьому, очевидно, негативному явищу. Оскільки проблема розповсюдження дезінформації виходить далеко за межі однієї країни, то й дискусії щодо термінології та предмета боротьби з дезінформацією знаходять своє відображення у міжнародній площині. Можемо констатувати, що на сьогодні єдиного, вичерпного визначення дезінформації на міжнародному рівні не має, що спонукає уряди країн, іноді абсолютно по-різному, підходити до вирішення цього питання¹.

Перша спроба визначення «дезінформації» як «висловлювання, що є очевидно неправдивими, або щодо яких можна розумно очікувати, що вони є неправдивими», на міжнародному рівні була зроблена у Спільній декларації спеціальних доповідачів з питань свободи вираження поглядів міжнародних організацій щодо свободи вираження поглядів, «фейкових новин», дезінформації та пропаганди у 2017 році [2]. У своєму дослідженні для Ради Європи Клер Уордл та Хосейн Даракшан визначають три види інформації, яка може охарактеризувати фейки: дезінформація (disinformation) – неправдива та свідомо створена для заподіяння шкоди людині, соціальній групі, організації чи країні інформація; неправдива інформація (misinformation) – помилкова, але створена без наміру завдати шкоди, інформація; спотворена інформація (malinformation) – інформація, що ґрунтується на реальних фактах, використовується для заподіяння шкоди особі, організації або країні [3]. Кодекс ЄС з протидії дезінформації визначає дезінформацію як підтверджено хибну чи оманливу інформацію, що створюється, подається та поширюється з метою економічної вигоди або навмисного введення громадськості в оману, та може завдати суспільної шкоди, як-от загроза демократичним політичним процесам та процесам розроблення політик, захисту здоров'я громадян ЄС, довкілля або безпеки. При цьому зазначається, що до дезінформації не відносяться оманлива реклама, помилки у висвітленні новин, сатира, пародія та чітко ідентифіковані партійні новини чи коментарі [4].

У 2021 році спеціальна доповідка ООН з промоції та захисту свободи думки і вираження поглядів Ірен Хан у своєму звіті на тему «Дезінформація та свобода думки і вираження поглядів» запропонувала визначити дезінформацію як неправдиву інформацію, що розповсюджується з наміром спричинити серйозну соціальну шкоду, а неправдиву інформацію (misinformation) як неусвідомлене поширення помилкової інформації [5].

Для того, щоб з'ясувати, що ж слід відносити до дезінформації необхідно виходити з трьох елементів. Перший – це різновиди, типи та зміст контенту, який створюється та передається. Другий – усвідомлення, мотиви та мета, якими послуговуються особи, що створюють/розповсюджують такий контент. Третій – способи розповсюдження контенту. Це є важливим, оскільки ми зараз перебуваємо в умовах не лише відкритої збройної агресії з боку РФ, а й в умовах інформаційної війни. Певною мірою три зазначені елемента враховані у визначення поняття «дезінформація», що надає Енциклопедія сучасної України – (від дез... та інформація) спотворена, свідомо неправдива,

провокаційно-тенденційна інформація, поширена як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо. Дезінформацією також називають сам процес поширення у ЗМІ чи у ін. спосіб викривлених або свідомо неправдивих відомостей [6].

Дезінформація повинна мати певні, специфічні ознаки, зокрема, перша – вона чинить вплив на певну аудиторію через оприлюднення; друга – є цілеспрямованою (передбачає організатора та умисел); третя – має негативні (суспільно-небезпечні) наслідки; четверта – має в основі «неправдивість», що піддається перевірці; п'ята – імітаційність, представленість як правдивого матеріалу; шоста – «вбудованість» у певні системи поглядів, відповідність певним переконанням; дезінформація стосується певних переконань, відповідає певній системі поглядів, дезінформація на випадкові теми не досягає мети; сьома – прив'язка до соціально значущих подій, тобто суспільно-важливої інформації, що є чутливою або має символічну цінність [7]. Отже, дезінформацію можна визначити наступним чином – це спотворена, свідомо неправдива, провокаційно-тенденційна інформація, з питань що становлять суспільний інтерес, що створюється, подається та/або поширюється як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо та/або спричинення серйозної суспільної шкоди.

Зі збільшенням усвідомлення загроз, пов'язаних з поширенням дезінформації, держави почали шукати шляхи протидії цьому явищу. І традиційно, першим заходом з протидії, який спадає на думку законодавцю, є заборона поширення певного типу контенту або ж його блокування [8]. Такі заходи викликають чимало питань. Адже на національному рівні, як правило, створюються занадто широкі/вужькі формулювання для відповідних положень законодавства, передбачаються надмірні санкції, не забезпечується належна процедура розгляду відповідних питань у судових чи інших незалежних органах.

Зазначимо, що поширення ідеї криміналізації розповсюдження дезінформації та блокування ресурсів, що її поширюють, не є локалізованим, а приклади такого законодавства можна зустріти на різних континентах [9]. У багатьох випадках каталізаторами до такої тенденції стали пандемія Covid-19 та інформаційні війни. До прикладу, Вірменія, відступила від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини і у відповідній заяві зазначила, що будь-яка інформація про Covid-19, зокрема про кількість хворих, стан їхнього здоров'я, кількість проведених тестів, може публікуватися виятково як поширення на офіційну інформацію, а будь-яку інформацію, що не відповідає офіційній, особи, що її поширили, повинні негайно видаляти [10]. У Білорусі, очевидно в межах інформаційної війни, медіа заборонили поширювати недостовірну інформацію, що може завдати шкоди державним чи публічним інтересам. За поширення такої інформації передбачена адміністративна відповідальність [8].

Цікавим є досвід Німеччини, законодавство якої прямо не стосується поширення дезінформації та криміналізації таких дій (найближчим до дезінформації типом протиправного контенту, на який діє акт, є дифамація та образа), все ж покладає на соцмережі обов'язок один раз на пів року звітувати про отримані скарги на розповсюдження на їхніх платформах протиправного контенту. Такі соцмережі також мають запровадити на платформах ефективну та прозору систему розгляду скарг на контент і видаляти його протягом 24 годин (для очевидно протиправного контенту) або 7 днів (для «простого» протиправного контенту) після отримання скарги. Штрафи за порушення цих вимог можуть досягати 5 мільйонів євро [11]. Очевидно, такі заходи, попри побоювання громадськості, для демократичних країн принесуть скоріше користь, зокрема, у Німеччині такі заходи поширили прозорість діяльності інтернет-гігантів. Натомість, для авторитарних країн такі

¹ Наприклад, Міністерством культури, молоді та спорту України в 2020 р. було презентовано законопроект «Про протидію дезінформації», в якому дезінформація визначалася як недостовірні інформація з питань, що становлять суспільний інтерес, зокрема стосовно національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля [1].

заходи є шляхом до утисків свободи слова та всебічного доступу до інформації.

В Україні ще у 2020 році була спроба на рівні проекту закону «Про протидію дезінформації» [1] вивести на новий щабель ідею відповідальності (адміністративної та кримінальної) за дезінформацію. Зокрема, було запропоновано передбачити адміністративну відповідальність за «поширення дезінформації, за умови добровільного спростування, у порядку визначеному цим Законом, починаючи з третього факту порушення протягом одного року» та «поширення дезінформації, за відсутності добровільного спростування, у порядку визначеному цим Законом» та кримінальну відповідальності за «систематичне умисне масове розповсюдження завідомо недостовірних повідомлень про факти, події або явища, що становить загрозу національній безпеці, громадській безпеці, територіальній цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля у період відсутності повного контролю України за державним кордоном України» [1]. Безперечно дезінформація є однією з ключових загроз національній безпеці, а отже і основним її напрямком воєнній, державній, інформаційній та кібербезпеці, громадській безпеці, а відтак держава має належним чином реагувати на це негативне явище. Проте, необхідно з'ясувати чи дійсно у запропонованому вигляді може здійснюватися така протидія.

По-перше, необхідно пам'ятати, що чинне законодавство України вже містить ряд норм, що передбачають реагування на розповсюдження завідомо неправдивої інформації, до того ж на декількох рівнях. Перший рівень – цивільно-правовий. Так, вимога спростування недостовірної інформації або надання права на відповідь являє собою цивільно-правову відповідальність у вигляді компенсації матеріальної чи моральної шкоди, завданої поширенням недостовірної інформації, що застосовується у випадках, коли інформацію поширено стосовно фізичної або юридичної особи. Другий рівень – адміністративно-правовий. Ст. 173-1 КпАП України передбачає відповідальність за поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку. Третій рівень – кримінально-правовий. Цілий ряд норм Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачає відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері. Наприклад, у ч. 2 ст. 109, ст. 110, ст. 111, ст. 258-2, ст. 258-5, ст. 295, ст. 436 та 436-1, ч. 2 ст. 442 КК України. Крім того, після 24 лютого 2022 року вже було внесено ряд змін до чинного КК України щодо протидії розповсюдження завідомо неправдивої чи суспільно шкідливої інформації, зокрема, передбачено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, наприклад в одній з форм – «...здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або

на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України...» (ч. 6 ст. 111-1 КК України) та несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України).

По-друге, слід згадати, що термін «дезінформація» прийшов у сучасне інформаційне суспільство саме з військової справи, що є неабияким важливим для усвідомлення, особливо в умовах відкритої збройної агресії РФ щодо нашої країни. У військовій справі дезінформація – це спосіб оперативного (тактичного) або стратегічного маскування, суть якого полягає у планомірному навмисному розповсюдженні неправдивих відомостей про власні збройні сили, їх склад, озброєння, боєздатність і плани військових дій [6]. Приклади інформаційного впливу, спрямованого на розпалювання суперечностей у таборі супротивника, містяться ще у працях грецького історика Геродота. Класичним прикладом дезінформації є «троянський кінь», який зіграв вирішальну роль у троянській війні, а вираз «троянський кінь» наразі у колі професійних розвідників використовується для позначення операцій із дезінформації противника з подальшою його поразкою [7]. Дезінформацію використовують не лише для досягнення конкретної поточної мети, але й у довгостроковий періоді. Так, за доби радянського тоталітаризму дезінформація стала складовою державно-політичної стратегії СРСР. Десятиліттями радянському суспільству нав'язувалися надумані ідеологічні стереотипи «загниваючого капіталізму», «переваг соціалізму», «агресивності НАТО», «злodingань ОУН-УПА» та ін., що призвело до дезінформованості кількох поколінь радянських громадян і негативно вплинуло на свідомість людей [6]. Цю ж політику дезінформації сьогодні продовжує й РФ, але вже щодо своїх громадян та громадян України, що перебувають на тимчасово окупованих територіях. Тож, ми бачимо, що у воєнний час дезінформація може бути як «зброєю» ворога, так і «зброєю» проти ворога. А відтак, треба дуже уважно та виважено підходити до питання встановлення відповідальності, особливо кримінальної, за дезінформацію, в контексті чіткого визначення поняття, предмету, змісту та суб'єкта дезінформації.

По-третє, необхідно виходити з того, що інформація як така не має кордонів, її розповсюдження чинить вплив не просто на одну конкретну людину, а на держави, світову спільноту в цілому, а отже є необхідність випрацювати єдиний підхід до розуміння поняття, предмету та змісту дезінформації, що має відбуватися згідно з на рівні міжнародної спільноти (особливо в умовах євроінтеграції), аби на рівні національного законодавства не було спокуси впроваджувати «неоднозначні» норми щодо протидії дезінформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про протидію дезінформації. Презентація закону. URL: <https://mkip.gov.ua/files/InformPolityka.pdf>
2. OSCE Representative on Freedom of the Media, Joint declaration on freedom of expression and «fake news», disinformation and propaganda (3 March 2017). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf>
3. Claire Wardle, Hossein Derakhshan. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making (2nd edn, CoE 2008). URL: <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77>
4. EU Code of Practice on Disinformation. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>
5. Disinformation and freedom of opinion and expression: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Irene Khan (2021). URL: <https://undocs.org/A/HRC/47/25>
6. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=21273
7. Дезінформація. URL: http://librarychl.kr.ua/kn_in/informatoria/inf-d.php
8. Дворовий М., Людвас А. Протидія дезінформації в інтернеті: куди рухатися Україні? Грудень 2021. URL: https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/DSLU_Disinformation_Ukraine_Report.pdf
9. Poynter, A guide to anti-misinformation actions around the world. URL: <https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/>
10. Derogation of Armenia from the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=0>
11. Act to Improve Enforcement of the Law in Social Networks (Network Enforcement Act). URL: https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/Dokumente/NetzDG_engl.pdf